

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ

ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕСЕТИ

БЪЛГАРИТЕ В НАУЧНОТО НАСЛЕДСТВО НА РУСКИЯ ЕТНОГРАФ В. А. МОШКОВ

Снежана Никифорцева, Виталий Сърф

Руският етнограф Валентин Александрович Мошков (1852 — ок. 1914) е известен в науката със своите работи и колекции, посветени на бита, езика, фолклора, музиката на различни европейски народи. В. А. Мошков, бидейки офицер от руската армия, отдава на науката своето свободно време, като успява и в това благородно занимание. Неговите трудове са известни на представители от отделните области на хуманитарните науки, обаче научното му наследство като цяло, а това са повече от 20 публикувани названия от различни дялове на науката: история, етнография, фолклористика, антропология, лингвистика¹, — според нас не е проучено до края. До днешен ден тези трудове представляват научен интерес. Това стана повод за написване на нашето съобщение, призовано да добави още един щрих към научната биография на учения. Нас ни интересува този етнографски и фолклорен материал от неговото наследство, който до някаква степен пряко или косвено засяга българите както от България, така и от Бесарабия. Опитахме се да го представим в хронологичен ред.

През 1894-1895 г. В. А. Мошков отива за събиране на етнографски материал в селата на Бендерски и Измаилски уезд на Бесарабска губерния (според административно-териториалното разделяне от онова време) в Русия. По същото време се появява и първата му публикация – «Гагаузские тексты»², в бележките на която авторът посочва, че «Гагаузи в Бесарабска губерния се наричат тези българи, които се преселили от Добруджа. Тези гагаузи помежду си говорят турски, а за писане използват влашки букви. Според статистичния отчет «Списки населенных мест Российской Империи» от 1861 г. (стр. XXIII) всички българи, живеещи в колониите и в град Кишинев, Акерман и Бендер, са около 57000 души мъже и жени»³.

В резултат на своята подвижническа дейност В. А. Мошков открива за науката малко проучен до този момент гагаузски език, като публикува по-късно етнографски очерци и материали за живота, бита, обичаи, обреди, вярвания, фолклор на бесарабските гагаузи, в които той неведнъж провежда паралел

с българите⁴. Тези етнографски и фолклорни материали авторът снабдява с многобройни бележки от сравнително-исторически характер за различни народности, като включва и българите. Например:

«Същото явление (разпространяване от немските колонисти на най-нови, усъвършенствани земеделски уреди — С. Н., В. С.), само че в по-голяма степен, може да се наблюдава и у бесарабските българи, в което се убедих лично в българското село Кирютня»⁵.

Относно бесарабското българско село Кирютня (дн. Кортен), В. А. Мошков има още няколко интересни факта, които могат да попълнят нашите знания за историята на селото и селската църква. Като сравнява гробищата в Бесарабия в селищата на българи, молдовци и гагаузи, авторът отбелязва грижовното отношение към гробовете в българските селища: «У българите (в село Кирютня) гробищата са обградени с висока и здрава ограда и затова са израснали високи гъсти дървета»⁶, — за разлика от молдовските и гагаузките, където поради отсъствие на преграда свободно влиза да пасе добитъкът. Ученият подробно описва видовете паметници, дава своите забележки за пеенето на църковния хор в селото, за вярванията и суеверията⁷. Днес са известни няколко научни публикации от различни автори, посветени на даденото село⁸, но нито в една от тях не са били използвани очерците и материалите на В. А. Мошков.

В. А. Мошков пише и за бесарабското село Карагач (от 1947 г. — с. Нагорное, Ренийски район, Одеска област, Украйна), за което той нееднократно споменава в своите очерци⁹, а една от публикациите е напълно изградена върху материали от това село, анализът на която ще дадем в края на нашето съобщение. По това време селото, както отбелязва самият В. А. Мошков, е смесено гагаузко-българско¹⁰, обкръжено предимно от български села. Описвайки елементи от традиционната народна култура на жителите на селото, той дава сравнителен анализ, като превежда еднакви черти у гагаузите с българите и с други народи.

За българите той говори и в Предисловието на своето отделно академично издание «Наречия бессарабских гагаузов»¹¹, наред с други народи, живеещи в Бесарабия в края на XIX в.:

«Между българите, преселници от Турция, се различават две групи: 1) тези, които се преселили през 1807-1812 г. от Македония и Добруджа¹². В Бесарабия са известни като *тукани* (от дума *тука* = тук), т. е. туземци. Така ги наричат, смятаме, най-новите българи преселници от 1830 г., преселили се насам (*по Заичук*) от Румелия и съставляващи втората група бесарабски българи. Тях българите-тукани ги наричат просто *българи*. Между тези две групи българи има значима разлика в говора, затова местните жители никога не ги смесват помежду си»¹³.

Ученият в своята работа не се ограничава само с фиксиране на факти. Той се стреми да обясни генезиса и еволюцията на тези или онези социални яв-

ления, народни представи за живота и смъртта, а също да покаже влиянието на съседните народи върху културата на гагаузите. Например:

«Що се отнася до несъмнената прилика на гагаузкия етнографски материал с българския, то, освен непосредното влияние на българите върху гагаузите поради тяхното най-близко съседство на Балканския полуостров, в състава на едните и другите има както славянско, така и тюркско потекло»¹⁴.

В списъка на литературата, използвана от В. А. Мошков по време на подготвянето за печат на етнографските очерци и фолклорни материали, намираме ред известни издания, изцяло посветени на българите: *Памятники народного быта болгар. Издаваемые Л. Каравеловым. М., 1861, кн. I; Качановский, Вл. В. Памятники болгарского народного творчества. СПб., 1882, вып. I; Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. София, 1889, кн. 1, 3, 5-8; Шапкарев, К.А. Сборник от български народни умотворения. Събрал К.А. Шапкарев. София, 1891-1894, ч. I-III; Das Fürsten tum Bulgarÿen von Constantin Jirecek. Wien, 1891.*

През 1902 г. В. А. Мошков бил изпратен от Императорското Руско географско общество, член на което той е бил, за научни изследвания на Балканите. През лятото на 1903 г. той заминава, като посещава места, населени не само с гагаузи, но и с други тюркски народности и етнографски групи. Резултатите от тази командировка В. А. Мошков публикува във вид на научно съобщение, наречено «*Турецкие племена на Балканском полуострове*»¹⁵. Относно нашата тема, изследвачът дава следната интересна и любопитна информация:

«...аз избрах за своя маршрут по Балканите три главни пункта: Варна, в околностите на която живеят гагаузи, Константинопол и Адрианопол. Що се отнася до останалите местности, през които ми се наложи да минавам, като например Букурещ, София и др., то аз и там, пътьом, събирах различен етнографски материал...»¹⁶

«... беше ми интересно да разбера в кои местности те (гагаузите — С. Н., В. С.) живеят, кои са съседите им, как се отнасят към българите, гърците и най-вече към други тюркски народности на Балканския полуостров»¹⁷.

Освен това В. А. Мошков пише, че по време на турското робство в Североизточна България между българите и гърците имало постоянна борба заради гагаузите: «Едните и другите, виждайки, че гагаузите са малоброен народ, от самата природа предназначен за изчезване, но по също време доста сръчен и с еднакво вероизповедание, искали да го асимилират към себе си. Българите за такава асимилация имали значително по-големи права, като отколешни съседи на гагаузите и като народ от полутюркско потекло...»¹⁸.

И по-нататък:

«Българите, основавайки се върху приликата на гагаузките обреди и обичаи с българските и върху многобройните заемки на гагаузите от тях, твърдели, че гагаузите — това са потурчени българи»¹⁹. Опитвайки се да определим

становището на учения по въпроса, ние обърнахме внимание, че до своето идване на Балканите В. А. Мошков изказва мнение, че в България, за разлика от Русия, гагаузите на всички са известни под своето име и никой не ги смесва с българите²⁰, като се опира на научна литература и на К. Иречек най-вече. Но резултатът от пребиваването му в България в частност показва, както виждаме от последния цитат, друга една забелязана от учения реална ситуация, противоположна на първоначалното му твърдение.

В. А. Мошков, бидейки на Балканите, продължава своите етнографски изследвания в сравнителен и съпоставителен план. В България му се отдава да публикува сборка, посветена на народната музикална култура на бесарабските българи от село Карагач от края на XIX — началото на XX в., за която споменахме по-горе. Ще се спрем на нея по-подробно. Става дума за народни песни с мелодии, публикувани през 1905 г. в *«Сборник за народни умотворения, наука и книжнина»*²¹, записани от ръка. След текста и нотите има две фотографии на българите от дадено село, направени от автора.

За тая публикация се споменава в някои издания от последните години²², обаче в българистиката, както ни е известно, е била проучвана от Т. Тодоров във връзка с разглеждането на метроритмиката на българската народна песен откъм страна на качеството на записа на музикалния материал у различни записвачи²³.

Сбирката е малка, но съдържа песни с различна тематика (единайсет обичайни, осем хороводни, пет трапезни, една трудова) и шест инструментални мелодии на хора. Към някои песни записвачът посочва информация за техните варианти, които се срещат в сборници от други събирачи. Както отбелязва самият В. А. Мошков, текстовете на някои от песните, а именно № 24-30, информаторите вземат от българска песнопойка, донесена от България. Те вземат текстовете на тези песни, които се пеят в селото, т. е. мелодиите на които им са познати. Поради липса на корицата, В. А. Мошков не може да узнае данните за песнопойката, което той посочва в бележките си²⁴. Текстовете на някои песни са доста дълги, т. е. възможно са дадени в пълен вид, като има и песни с по няколко реда за представяне на мелодиите.

Повечето песни са с осмосричен стих — 23 песни, от които 4 коледни, 16 седенкарски, 2 сватбарски, 1 хороводна. По-малко са песните с одинайсесричен стих — 2, коледна и лазарска; с десетосричен стих — 3 седенкарски; с петнайсесричен стих — хороводна; с седмосричен стих — лазарска; с шестсричен стих — седенкарска и с дванайсесричен стих — седенкарска.

В поетичен план текстовете са разнообразни и интересни с мотивите си, присъстват тропи, фигури, езикови обрати, характерни за българската народна песен. Например мотива за Св. Иван и Св. Герги, за почитането на баща и майка, мотива за състезание между юнак (мома) и ясно слънце. Интересна е със съдържанието си песента *«Седнал Петър да вечеря...»*, отбелязана от

В. А. Мошков като сватбарска, в която присъства мотивът за непримиримата ненавист на злата жена-душманка към близките на съпруга си, която я накарва «да заколи мъжка рожба».

Според «Атлас българских говоров на территории Советского Союза», публикуван в 1958 г., българският говор на село Нагорное (Карагач) се отнася към група чийшийски говори. Ученият се старее максимално да предаде диалектните особености на българската реч на това село, макар че редакторите на сборника отбелязват, че «господин В. А. Мошков като русин не е могъл да схване добре навсякъде текста на песните и изговора»²⁵. Наистина, на моменти той изпитва известни колебания. В. А. Мошков не е съумял като русин да възприеме характерната за българската реч гласна ер голям, който или изобщо изпада *плну* (пълну), или се предава чрез варианти: «о» — *софсем* (съвсем); «а» — *таненька* (тъничка); «е» — *желта* (жълта) голяма носовка [кръсника] (кръстника), [кръкум] (крака), [пъта] (пътя). Извиква съмнения и редуцията на гласни — *пруз* (диал. приз), или нейно отсъствие — *кого* (диал. куго), *тебе* (диал. теби), *по-хубово* (диал. пойубаву), *го* (диал. гу), *тихо* (диал. тиху), *ясно* (диал. ясну), *година* (диал. гудина), които не са характерни за българските говори, дори и в Бесарабия. Макар че в думи като *йутгувара*, *дребну*, *земши*, *дубра*, *кончи* и други редуцията е предадена, както е характерна за българските говори. Типичен белег, характерен за чийшийския говор, елизия на съгласната *х*, срещаме в думи *дийа*, *дийожда*, *убийожда*; твърди глаголни окончания: *надвара*, *йутгуварат*.

Смятаме, че песните текстово са типично български, автентичността е запазена и те представляват интерес като образци на диалектна реч на дадено село от конкретен период, отнасящ се към края на XIX в. Моменти на колебание се срещат в предаването на нетипичната за русина ерова гласна, които са отразени в следните варианти.

Не се знае, дали В. А. Мошков е бил добре подготвен за музикалното записване на песните, т. к. мелодически песните не много добре са оформени и будят съмнения, записът не звучи убедително, автентично. Например в ритмическия рисунък силната стъпка в началото на песента се премества и се оформя като слаба затактова или началните тонове на песента оформя като мелизъм. Това отбелязва и Т. Тодоров: «В. А. Мошков оформя съдържанието на такта по съвсем механичен, умозрителен път»²⁶.

Освен това шест от записаните песни са тактувани в 5/4, което по принцип не се среща сред българските песни в Бесарабия. Потвърждение за това намираме у Н. Кауфман в неговата сбирка²⁷, където са дадени всички срещнати в този регион размери. До голяма степен самият записвач определя размера, с който ще да покаже забавения темп на песента и тук може да употреби и 5/4. Но надали В. А. Мошков имал предвид темпа, съдейки по дължината на тоновете (като при това използва шестнайсетини и осмини за оформянето на мелодическия рисунък — «Тудорка вуда налива») на тактуваните от него в този размер песни. Възможно е, В. А. Мошков да не е бил запознат

с неравноделното тактуване, присъщо на българската народна мелодия, обаче той, усещайки тая неравноделност, се опитва по свой начин да я предаде, повлиян от руската народна песен.

Дадените в сборката инструментални мелодии с названията си: «Полька», «Каденска (гагаушка)», «Джог», «Накръпъ или ръченица», «Казачокъ», – показват наличие на влияние от съседните народности. Можем още да отбележим, че не е фиксирано от В. А. Мошков на какви инструменти се свирят мелодиите, с изключение на една «Полька», изпълнена на кавал²⁸.

От записите на учения става ясно, че ги прави не толкова, за да проучи песните в езиково и музикално отношение, но за да документира, за да остави на идните поколения полезни записи за българите, живеещи извън пределите на България, но запазили своя език и духовна култура.

С казаното до тук се опитахме да дадем обща представа за етнографския материал от научното наследство на В. А. Мошков в една или друга степен, свързан с българите. Можем да направим извод, че руският етнограф В. А. Мошков се явява не само като изследвач на историята, етнографията, езика и фолклора на гагаузите, но със своите наблюдения и фиксирани факти той разшири и обогати нашите знания за българите.

БЕЛЕЖКИ

¹ Списък на трудове на В. А. Мошков вж.: Покровская, Л. А. Грамматика гагаузского языка. Фонетика и морфология. М., 1964, с. 3-6; Крымский, А. Ю. Тюрки, их мови та літератури. Твори в 5-ти томах. Київ, 1974. Т. 4, с. 483-484; Решетов, А. М. В. А. Мошков как ученый (К 150-летию со дня рождения) // www.goerih-museum.org/add/rus/reshetov/reshworks.html.

² Мошков, В. А. Гагаузские тексты // Изв. Общества археологии, истории и этнографии при Имп. Казанском ун-те. 1895. Т. XIII, вып. 2, с. 70-83.

³ Пак там, с. 70.

⁴ Мошков, В. А. Гагаузы Бендерского уезда (Этнографические очерки и материалы) // Этнографическое обозрение. 1900. Т. 44. № 1, с. 1-89; 1901. Т. 48. № 1, с. 98-161; 1901. Т. 49. № 2, с. 1-49; 1901. Т. 51. № 4, с. 1-80; 1902. Т. 54. № 3, с. 1-66; 1902. Т. 55. № 4, с. 1-91.

⁵ Мошков, В. А. Гагаузы Бендерского уезда... 1902. Т. 55. № 4, с. 54.

⁶ Мошков, В. А. Гагаузы Бендерского уезда... 1902. Т. 54. № 3, с. 8.

⁷ Вж. Мошков, В. А. Гагаузы Бендерского уезда... 1901. Т. 51. № 4, с. 31, 50; 1902. Т. 54. № 3, с. 10-11.

⁸ Вж. Новаков, С. З., Червенков, Н. Н. Прошлое и настоящее села Кирютня. Кишинев, 1980; Новаков, С. З., Гургуров, Н. Н. Страницы истории села Кортен (1830-1995). Кишинев, 1995; Новаков, С. З., Гургуров, Н. Н. Очерци по история на кортенските храмове в България и Молдова. Кишинев, 2006.

⁹ Вж. Мошков, В.А. Гагаузы Бендерского уезда...1900. Т. 44. № 1, с. 7, 68, 87; 1902. Т. 54. № 3, с. 59.

¹⁰ Вж. Мошков, В.А. Гагаузы Бендерского уезда...1900. Т. 44. № 1, с. 7.

¹¹ Образцы народной литературы тюркских племен, изд. В. Радловым. Часть X. Наречия бессарабских гагаузов / Тексты собраны и переведены В. Мошковым (с двумя прибавлениями). СПб., 1904.

¹² Защук, А. Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область. СПб., 1862. Стр. 168.

¹³ Образцы..., с. II.

¹⁴ Пак там, с. XXII.

¹⁵ Мошков, В.А. Турецкие племена на Балканском полуострове. Отчет о поездке на Балканский полуостров летом 1903 г. // Известия Имп. Русского географического общества. 1904. Т. 40. Вып. III, с. 399-436.

¹⁶ За съжаление не разполагаме със сведения за публикуването на тези материали. Самият автор в тази работа (вж. ст. 401-402) изказва намерение да ги издаде по-късно в списание «Живая старина».

¹⁷ Пак там, с. 401-402.

¹⁸ Пак там, с. 427.

¹⁹ Пак там.

²⁰ Образцы..., с. IV.

²¹ Народни песни с мелодии. От Болградско (Измаилски уезд, Бесарабска област). Нотирал В. А. Мошков // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. 1905. Кн. XXI, с. 1-17.

²² Капацына, Е. В. Этнографическое изучение болгарского населения южных губерний Российской империи XIX — начала XX в. // Проблемы языка, истории и культуры болгарской диаспоры в Молдове и на Украине. Кишинев, 1993, с. 186; Грек, И. Болгары Молдовы и Украины: вторая половина XVIII в. — 1995 г. (Библиографический указатель литературы). Кишинев, 2003, с. 140.

²³ Тодоров, Т. Българската музикална фолклористика до 9. IX. 1944 г. София, 1981, с. 43-45.

²⁴ Вж.: Народни песни с мелодии..., с. 14.

²⁵ Пак там, с. 1.

²⁶ Тодоров, Т. Българската музикална фолклористика..., с. 43.

²⁷ Кауфман, Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР. Т. I-II. София, 1982.

²⁸ Вж.: Народни песни с мелодии..., с. 16.